

CUTUBKA

ARIMAHA DADWAYNAHA

4

Ujeedooyinka Cutubka

Markii uu cutubkani dhamaado kadib ardaydu waxay awoodi doonaan:

- ❑ In ay fahmaan kaalinta ay dhalinyaradu ka qaataan la dagaalanka HIV/AIDS gacana ka geystaan siyaasada dadwayne iyo sinnaanta jinsiga
- ❑ Inay tusaalayaal ka bixyaan iyo hababka xalinta khilaafyada ka dhex-dhaca dhalinyarada
- ❑ Inay sharaxaan ujeedooyinka ugu muhiimsan iyo u hogaansanaanta qawaaniinta (xeerarka) Qaramada Midoobay iyo fikrada caalamiyaynta

Tusmooyinka ugu Muhimsan

- 4.1 ARIMAHA LA XIDHIIDHA DADWEYNAHA
- 4.2 XUQUUQDA AADMIGA IYO BADBAADADA
- 4.3 BARNAAMIYADA ISKAASHI
- 4.4 CAALAMIYAYNTA
  - *Gunaanadka Cutubka*
  - *Layliska Guud ee cutubka*

HORDHACA

Tan iyo markii ay aadamigu bilaabeen inay degaamo samaystaan, beero-falashada iyo xoolo dhaqashadana ku dhaqmaan. Tirada dadku si xawli leh ayay u koray say. Koritaankan tirada dadka ayay ka dhalatay tirada arimaha busho oo noqotay arimaha dadwaynaha

Waayahan dambe wasakhowga, saboolnimada, gaajada, koritaanka degdega ah ee dadka, raadreebka shaaca noqday ee HIV/ AIDS ku xadgudubiyad xuquuqaha aadamiga iyo sinnaanta jinsigu waxay noqdeen qaar ka mida kuwa ugu sareeya arimaha dadwaynaha ee dunida maanta.

Arimahaasi u waxay noqdeen kuwo loo tixgeliyo arimo badan oo dhaliya, gaarahaan waxa ay ka kooban tahay caalami yeyntu halkaa soo uuna dala gooni isu taagayn maxaa yeelay tignoolojiyada sida joogtada ah u socota, dhaqanka, xogta, kaalmada lacagta adag I.W.M ee qaarad ilaa qaarad kale.

4.1 ARIMAHA LA XIDHIIDHA ADWAYNAHA

4.1.1 kaalinta dhalinyarada kaga aadan la dagaalanka HIV/AIDS

Ma xasuusan tahay casharkii aad kusoo qaadateen Fasalkii Todobaad ee la xidhiidhay Cudurka halista ah ee saamaynta wayn leh ee HIV/AIDS kaas oo dalalka ka hooseeya saxaaraha Afrika ay yihiin meelaha ugu daran dunida ee uu aadka waxyeelada u gaarsiiyay HIV/AIDSku? markii laga yimaado taas, waxaad sidoo kale soo baratay inta ay le'eg tahay dhalinta uu cudurkan HIV/AIDS ku asiibay iyo dhaqaalaha dalkaba.

AIDS wuxuu baabiiyay qarnigii 20^{aad} ee dhamaaday noloshii dad badan oo harumar lahaa

Fikrad ma ka haysataa fayraska HIV/AIDS ka? HIV-gu waa fayraska (ilima-aragtayga) weerara qaybta difaaca jidhka aadamaha ee dhiiga cad.

Fayraska HIV-gu wuxuu dhimaa Unugyada difaaca jidhka aadamaha. Wuxuu fayrasku la dagaalmaa oo uu awoodiisa dhimaa dhiiga cad ee cudurada ka difasaa jidhkeena.

Way iska caddahay in uu HIV/AIDS-ku yahay dilaa aad u daran oo sababa dhimashada dad aad u badan oo ku nool, dalka Itoobiya.

Dalka Itoobiya waxaa markii ugu horaysay lagu arkay sannadkii 1984 G.C. Da' da dhalinyaradu waxay noqotay ta ugu waxyeelada wayn ee uu cudurku haleelay maxaa yeelay da' dooda oo ah ta ugu kulul ee xaga galmoodka markii loo eego da' da kooxaha kale.

Khasaaraha dhimashada waa mid u dhacda heer qaran iyo heer caalami hay' adaha la dagaalama cudurkani dilaaga ah hawlaha ay qabtaan ilaa iyo haatan waa daryeelista dadka uu asiibay cudurka dilaaga ahi hal shay oo wanaagsan oo ku saabsan cudurkani halista ah ee HIV/AIDS, waa si aanu ugu fidin ama ugu faafin bulshada islamarkaana lagu wacyi geliyo inay dadka qaba cudurku ula xidhiidhi karaan bulshada caadiga ah sida

- *Islafalanqaynta*
- *Sheekaysiga*
- *Taabashada, shaqsiga uu hayo cudurkani*
- *Gacan-qaadka I.W.M*

Waana sababta ahmiyada loo siiyay kaalinta ay dhalinyaradu ka qaataan la dagaalanka cudurka HIV/AIDSka.

- *Da'dani waa kooxda dadka ugu waxtarka badan ee isku duwida iyo guulo ka soo hooynta hawlaha kala duwan.*
- *Waa da'da uu ugu saamaynta badan yahay HIV/AIDS-ku*

Bartilmaameed

Halku-dhegiyadii shirweynihii caalamiga ahaa ee ay waddamada dunidu kaga wada hadlayeen AIDS ka iyo cudurada laysku qaadsiiyo galmoodka sidii looga hortegi lahaa ee sannadkii 2003dii waxaa ka mid ahaa "waxba manihin inaga la'aanteenu" "waxaynu doonaynaa inaynu qayb ka ahaano xalka ee aynaan noqon dhibaata." "

Hawl-galka 4.1

- 1 Adiga oo tixraacaya shaacnimada HIV /AIDS ka qaarada Afrika, isku day oo ka soo saar warbixin la xidhiidha wadarta boqolkiiba inta ay waxyeelada HIV la dhiban ee Itoobiya iyo Degaankiina?
- 2 Maxay noqonaysaa darajada ama kaalinta ay Itoobiya kaga jirto marka la barbar dhigo dalalka kale ee Afrika?
- 3 Door nooc ee ah ayay dhalinyaradu ka qaadan karaan la dagaalanka HIV/AIDS ka?

Waa xaqiiq in ay dhamaan dadka ugu badan ee la nool HIV/AIDS ay yihiin da 'kooxeedka ugu firfircoon. Dhalin yaradu ha ugu badnaatee

Juantuska 4.1 Dhalinyaro (Wiil iyo Gabadh)

Kaalinta dhalinyarada kaga aadan dhinaca la dagaalanka HIV/AIDS ka waa mid guulo lagaga gaadhi karo, habab kala duwan.

Waxaa loo habayn karaa:

- Naadiyo ku saabsan la dagaalanka HIV/AIDS ka.
- Xarumo wacyi-gelin iyo la-talined.
- Mnuuqaalo fiidiyow ah oo bulshada loogu soo bandhigi karo.
- Shaqooyinka fanka ama farshaxanka iyo dabaaldegyo ama cayaaro oo lagu abuuri karo fursado lagu gudbiyo fariimaha la xiriira masiibada.

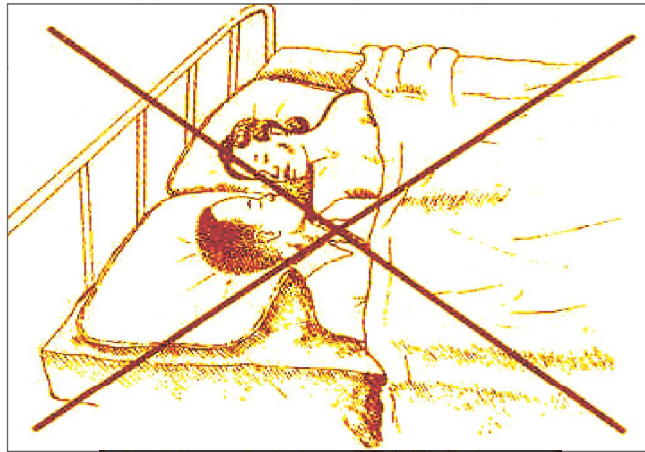

Waamaxay kaalinta ay dhalinyaradu ka cayaari karaan la dagaalanka HIV/AIDS?

Waxaynu soo baranay hababka ama talaabooyinka ay dhalin yaradu ka qaadan karto doorkooda. Waxaynu ku baran doonaa oo hoos ku xusan kaalinta ama doorarka ay dhalinyaradu ka qaadan karaan

I *Horumarinta xirfadaha nolosha*

Dhawrsanaan: xaqiiqdii waa xirfad nololeed la kobcin karo taas oo ay dhalinyaradu ku dhaqmi karaan iyaga oo taxadar iyo feeji gnaan badan muujinaya, hal-ku-dhegooduna noqonayo “Ha” galmoon guurka hortii”.

Jaantuska 4.1: Galmoodka xaaraanta ah

Sheeko gaaban

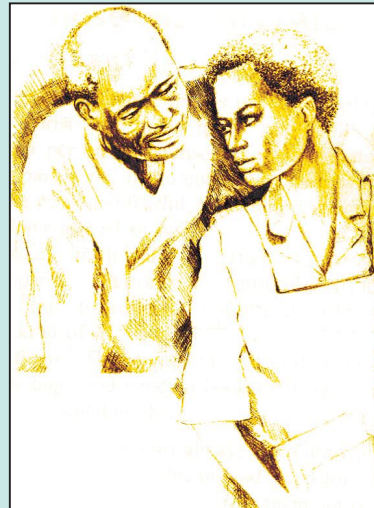
Xaawo waxay ahayd ardayad ku nool magaalada Jigjiga. Waxay xaawo la noolayd hooyadeed, aabaheed iyo walaalaheed oo wiilal iyo gabdhaba leh. Waxay xaawo goyskoodu had iyo jeer islafalanqayn jireen halista iyo Sumcad Xumada uu Cudurka HIV/AIDS-ku sababo. Waxayna markasta ku gunaanadi jireen doodooda hal ku dhega “ha galmoon guurka hortii” oo xaawo u ahayd wacyi galin wanaagsan. Waxaa jirtay xataa in uu wiil ay isku fasal ahaayeen oo la yidhaahdo xaamud ka codsaday in ay galmo wadaagaan balse xaawo ka ma aynan yeelin oo nafteda way ka ilaalisay xumaan u horseedi karta cudurka dilaaga ah ee HIV/AIDS. Xaawo waxay ahayd gabadh fiican oo dadaalkeeda iyo kartideeda dadku isu wada sheegay. Xaawo dhawrsanaanteedii waxay dhaxal siisay in ay guulo badan ka gaadho nolasheeda oo maanta waxay kaaliye maareeye ka tahay shirkad wayn waana hooyo guursatay Fiisigis yaqaan ilaahay cilmi iyo garashaba u dhameeyay.

- *Ka dheeraanshaha (iska caabiyida) ciyaala-suuqa iyo dibjirnimada. Dibjiirnimadu waa mid ka mid ah dhaqamada xun-xun ee duufsan kara dhalinyarada, una horseedi kara inay ku dhaqmaan falalka galmoodka. Waa mid iska caadi ah in wiilasha iyo hablaha uu dhex-maro xidhiidh saaxiibtinimo oo aanay ogayn waalidiinta dhashay iyaga o ka faaiid aysanaya daba gal la'aanta ay ka dareemeen waalidkood oo aan daan iyo muraadba ka lahayn, hadii ay Dugsiyada tagaan iyo hadii ayna teginba. Arimahaas iyo kuwo kaleba waxay ku dhiiri gelinayaan dhalinyaro xun-xun oo dibjiriin ah oo mar horeba faraha ka baxay oo aad ku arki karto magaalooyinka waawayn dhalinyaradaas oo ka kooban wiilal iyo hablaha oo dhamaantood isla seexda meelaha wasakhda leh, gidaarada hoostooda iyo dhinacyada wadooyinka.*

Magaalooyinka waawayn qaarkood dhalinyarada dibjiriinta ahi waxay samaystaan xeerar badanaa ku dhisan sida loo kala xoog badan yahay. Meelaha qaarkoodna dad waawayn oo rag iyo dumarka leh oo dibjiriinta ku shaqaysta ayaa jira. Shaqooyinka ay qabtaana waxaa ka mid ah: Tuugnimo, ka ganacsiga jidhka iibinta mukhaadaraadka sida: maandooriyaha xashiishada oo kale.

Hadaba, waalidiinta waxaa la gudboon inay ubadka ku barbaariyaan anshax wanaagsan oo ay badiyaan fursadaha ay kula kulumayaan ubadkooda si aanay faraha uga bixin. Dhalinyaraduna waa inay iska caabiyaan kuwa ula imanaya dhaqamada xun-xun ee doonaya inay duufsadaan

- *Ka fikir mustaqbalka Waxaa jirta maahmaah odhanaysa "mustaqbalku waa dhalaalka (Caddaanka) dhalinyaronimo" xaqiiqdii waxay leedahay fasiraadyo farabadan. Laakiin, isticmaalka qodobkan waa mid dahsoon oo ah inay dhalinyaradu lahaadaan in badan oo safar (socdaalo) ah, waxqabad badan iyo waxtar badan. Dibjir nimada aan loo baahnayn aakhirkiina la soo afjaro masiibada inkastoo danaynta ama doonista galmoodku uu yahay rabitaan dabiici ah, odhaahdoodu (muuqaalkoodu) waxaa laga yaabaa inay weheliso ahmiyad siin yar.*

Jaantuska 4.2: Dadka ku shaqaysta dibjiriinta

Xaaladaha meesha uu HIV/ AIDS ku ka yahay dab wayn oo meel qabsaday oo kale sida dabka duurka, dhalinyaradu waa inay ku fikirkaan mustaqbalkooda. Fallalka galmoodka halista ahi waxay la mid tahay isku martiqaad dhimashadaada

Mahmaah soomaaliyeed baa tiraahda:

“Hashu laanta mooyee laaca (qawga) ama waraarka ma aragto”

Jaantuska 4.3: Ka fikirka mustaqbalka

Hawl-galka 4.2

Ardayda: Ardayeey waa in aad taxdaan ama qortaan mustaqbalkiina waxa aad ku taamaysaan in aad noqotaan.

Tusaale ahaan:

- ◇ Waxaan doonayaa in aan noqdo qareen
- ◇ Waxaan doonayaa inaan noqdo dhakhtar caafimaad
- ◇ Waxaan doonayaa in aan noqdo

Raiisal wasaare..... I.W.M

- ◇ Kadibna, sare u qaad su'aashan- sidee baad ku gaadhaysaa tan?
- ◇ Waa maxay waxa aad dalkaaga kaga qayb qaadan doontid marka aad waynaatid?

Fiiri sawirkan. sawirkani wuxuu ku tusayaa qof uu asiibay HIV/AIDS ku

Jaantuska 4.4: Qof uu asiibay HIV/AIDS ku

II Daryeel siinta iyo taageerida dadka la nool fayraska HIV/AIDS

Waxaa is-weydiin mudan, marka ugu horaysaba waa kuma qofka aad ka taageeri doontid dee ka tirsan qoyskiina, deriskiina iyo kuwa kale ee la nool fayraska HIV/AIDS? Dhamaantood waa dad kula mid ah waana xilka qof kasta oo inaga mid ah ka saaran in la caawiyo.

Masiibada HIV/AIDS ku waa mid qof kasta oo sameeya galmoodka halista ah. Markii uu cudurkani ku dhaco qof ee uu iska war helo wuxuu yeeshaa dabeecado ka duwan sidii lagu yaqaanayoo ay ka mid yihiin: Cabsi, argagax, rajo-dhigid, i.w.m. wuxuu ka go'aa saaxiibadii, wuxuuna cuqdad ka qaadaa marka uu arko saaxiibadii iyo qaraabadiisii oo ka fogaanaysa. Waxaa kale oo aad arkaysaa lammaaneyaal is qabay oo qoyskoodii hal kaa ku bur burayo.

Dadka la nool fayraska HIV/AIDS ku waxay u baaahan yihiin in la dareensiyo in la ogol yahay, haleesha oo la jecel yahay. Daryeel dhamaystiran hadii la siin lahaa waxaa laga yaabaa in ay wakhti iyo kharash badan ku qaadato, laakiin waxaa jira waxyaabo qof kastaaba qaban karo dhalinyaradu waxay ka caawin karaan:

- *Qaadashada wakhtiyo la booqdo*
- *La sheekaysi ama la fadhiisi iyo gacan qabasho*
- *Nadiifinta meelaha ay seexdaan, u abuurid hawo qaadasho fiican, iyo nadiifinta deegaanka si looga difaaco jeermisyada*
- *Ku dhiri gelinta in ay booqdaan kuwa kale kuwaasoo sidoo kale qaaday cudurka una baahan daryeel guri*

Feejignaan

Markii aad daryeelaysid qof qaba AIDS waa inaad gacmahaaga badanaa saabuun ku maydhid iyo biyo, gaar ahaan marka uu caawiyo kadib shaqsiyiisa nadiifiyaha ahi.

Hawl-galka 4.3

Isu habeeya idinka oo ah koox ardayda kamid ah naadiga ka hortaga AIDS ka ama Naadi samofal oo kale.

Bal kooxdu ha booqato labo ama in ka badan oo qoysas uu saameeyay HIV/AIDS ku. Kooxdu warbixin ha ka diyaarsato hadii ay qoysaskani noqdeen dhibanayaal maxaa saaxiibadood ah. kadibna ha u furaan dood iyo isla falanqayn fasalka habka loo bedeli karo xaalada.

Gebagebada : Jacayl, taageero iyo daryeelka qoyska iyo saaxiibada waxay u samayn karaan in badan si ay u caawiyaan dadka la nool HIV/AIDS caafimaad ku noolaan, dherer iyo ka nolol wax soo saar badnaan. Xusuusnow , daryeelista qof qaba AIDS kuma qaadiin doono AIDS. Dhalinyaradu ha garwaaqsadaan tan hana tixgeliyaan doorkooda kaga aadana ha ka qaateen

LAYLIS***Tii run ah "Run" ku qor tii been ahna "Been" ku qor***

- 1 Wakhti xaadukan fayraska HIV/AIDS wuxuu noqday qodob ka mid ah arimaha dadwayne ee Itoobiya iyo Afrika.
- 2 Dalalka saxaaraha ka hooseeya ee Afrika waa ka ugu badan ee uu sida sare waxyeelada gaystay cudurku
- 3 HIV/AIDS ma aha qodob laga tixgeliyo waddankeena
- 4 HIV/AIDS waa fayraska asiiba unugyada dhiiga cad ee aadamiga ka difaaca cudurada kaas oo laga helay dadka iyo xayawaankaba
- 5 Halka hab ee suurogalka ah ee la dagaalanka HIV/AIDS waa samaynta oo keliyan naadiyada.
- 6 Barashada dhawrsanaantu waa mid ka mid ah doorarka ay dhalinyaradu ka cayaari karaan
- 7 Waxyaalahan kala duwan ee ay dhahinyaradu kaga kaxayn karaan dhibanaha HIV/AIDS waa dibjirnimada.
- 8 Daruuri ma aha in gacmaha lagu madho saabuun kadib marka la caawinayo qofka qaba HIV.

4.1.2 Istiraatijiyadaha Lagu Yaraynayo Koritaanka Dadka ee Itoobiya

ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- ❑ Garwaaqsadaan koritaanka dadka ee isbedel-jiheysnaanta Itoobiya
- ❑ Aqoonsadaan istiraatijiyadaha loo dejiyay in lagu yareeyo kororka degdega ah ee dadka
- ❑ Sare u qaadida ahmiyada siyaasada dadwaynaha iyo istiraatijiyadaha yaraynta saboolnimada dalkeenan Itoobiya

I **Isbedel-marxaladeedka Koriinka xawliga ah ee dadka Itoobiya**

Tira koobku waa isha ugu muhiimsan ee barashada isbedel-marxaladeedka koritaanka dadka. Haddaba marka aynu fiirino taariikhda isbedel-marxaladeed ee koritaanka tirada dadka koritaanka tirada dadka Itoobiya intii u dhaxaysay sannadihii 1900 ilaa iyo kii ugu dambeeyay oo ah 2007dii waxaad ka garan kartaa qiyaasaha ay ina siinayaan xogta iyo warbixinada ku ad shaxda hoos ku xusan.

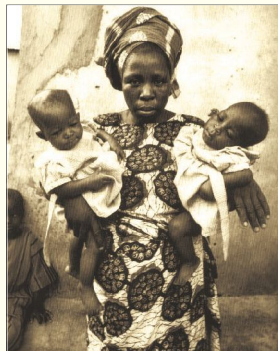
Shaxda 4.1: Isbedel marxaladeedka koriinka xawliga ee Itoobiya

Sannadka	Tirada dadka (milyan ahaan	Saamiga koritaanka ee sannad kiiba (boqolikiiba)
1900	11.8	0.2
1910	12.1	0.5
1920	12.9	1.0
1940	16.2	1.5
1960	23.5	2.2
1980	37.7	2.8
2000	36.4	2.9
2007	In kabadan 77	2.9

Waxaad ku soo barateen cawaaqibka ka dhasha koriinka xawliga ah ee dadka Afrika, Waa mid la mid ah sidoo kale dhab ahaan Itoobiyana. Koriinka xawliga ah ee aan sina loo joojin karin natiijada ka dhalanaysa koriinka iyo waxsoo saar la'aanta aan isu dheeliga tirayn

Tusaale:

- *Guryo yaraan*
- *Xaalufinta kaymaha*
- *Sicir-bararka miciishada*
- *Faqriga i.w.m*

II *Istiraatiyadaha lidka koriinka xawliga ah ee dadka*

Weligaa adiga iyo walidka ma islafalanqayseen arimo ku saabsan qorshaynta qoyska? In kasta oo barnaamijyo la xidhiidha qorshaynta qoysku ay ka baxaan qalabka warbaahinta kala duwan sida: Raadiyaha, telefishinka jaraa idka, shaneemooyinka i.w. m. Wacyi-gelin miyey u noqonaysaa qoyska?

Arinta ku saabsan tirada dadku waa mid dhibaatooyin lagala kulmi karo haddii aan laga feejignaan. Waddamo badan oo ka tirsan dunida ayay arintani u noqotay mid ay ahmiyada ugu wayn siiyaan xaga horana kaga jirta siyaasadaha qaranka.

Tirada dadka ee sida xawliga leh u koraysa iyo awooda xamilka deegaanka ee hoos u sii dhacaysa, waxay sii labalaabeen baahidii ay dadku u qabeen waxyaabaha aas'aasiga u ah nolosha ee ay ka mid yihiin: cunnada, Guryaha, adeegyada caafimaadka iyo waxbarashada. Hadaba guud ahaan arimahaas iyo kuwa kale oo ka sii badan, waxay ka tarjumayaan jiritaanka baahida dadka ee koreysa. Dalka Itoobiya, wuxuu ka mid yahay dalalka ay dhibaataadani saamaysay ee samaystay qorshe siyaasadeed oo lid ku ah dhibaataada ka dhalatay koriinka xawliga ah ee tirada dadka.

Intii ka horaysay sannadkii 1993 kii dalka Itoobiya ma lahayn qorshe siyaasad dadwayne, laakiin Bishii Abriil 1993 kii xilligii Dawlada kala-guurka ee Itoobiya ayaa la ansixiyay qorshaha siyaasada dadwaynaha oo lid ku ah koritaanka xawliga leh ee tirada dadka isla markaana lagu daryeelayo dadka samafalka u baahan.

Haddaba si loo hagaajiyo nolosha dadka, ujeedooyinka guud ee ay siyaasada dadwaynuhu xooga saarayso waxaa ka mid ah:

- *in la buuxiyo dal-daloolada ka muuqda isku dheelitir la'aanta ka dhaxaysa koritaanka xawliga leh ee dadka iyo wax-soo saarka dhaqaale ee hooseeya.*
- *In sare loo qaado arimaha qoyska ee ay ka mid yihiin: aqoonsiga haweenka, fursadaha waxbarashada haweenka, ka qayb-qaadashada maamulka si la mid ahta ragga, go'aaminta arimaha u gaarka ah qoyska iyo arimaha kale ee bulsho-dhaqaale.*

Sheeko gaaban

Qoyska Fiican

Kani waa qoys ka kooban haweenay wax baratay, oo ka shaqaysa shirkada diyaaradaha Itoobiya. Waxay leedahay oo keliya laba gabdhood iyo hal wiil. Aabaha reerku waa qandaraasle. Qaab-dhismeedka guud ee qoyskani waa hoos ku xusan:

- Aabe iyo hooyo mishaar fiican qaata
- Saddex caruur ah oo dhamaantood dugsi isku heer ah dhigta
- Hal adeegto iyo hal waardiye

Caruurtu way geshi dhar iyo muuqba, aad araga ugu fiican yihiin waxay maalintii wax cunaan afar jeer waxay haystaan dhamaan adeegyadooda dugsi. Qoyskani hooyadu waxay leedahay awood la mid ah go'aanka qoyska waxay si wada jira wax ugu wada cunaan miis wareegsan si anshax leh.

- ◇ Inla hagaajiyo awooda xamilka deegaanka iyada oola qaadayo talaabooyinka daryeelka ee loogu talagalay.

Waxaa la aaminsan yahay in dalka Itoobiya baaxada dhulkii kaymaha lahaa ay yaraadeen laga bilaabo 40% oo ah bilowgii 20 C^o ilaa 30% oo ah wakhtigan xadirka ah. Qiyaastii 88,000 hektaar ayaa sannad walba dhir-xaaluf ku dhacaa. halka 6000 hektaar dib u dhirayn lagu sameeyay. Hadaba waxyeelaynta sida xawliga leh ku socota ee saamaysay dhuulkii kay maha lahaa ayaa noqotay arin halis ah oo soo food saartay carradii nafaqada lahayd ee ku haboonayd beeraha. ugu dambeyntiina, waxay arintani keentay in roobabkii yaraadaan, beeralaydiina ay ku fashilmaan dalagyadii ku xidhnaa roobka una horseedo gaajo iyo abaaro ba'an

Baranaamijka dibu — dhiraynta

Hawl-galka 4.4

- ◇ Bal arday waliba ha magacaabo baaxada qoyskiisa / keeda tusaale : tirada caruurta
- ◇ Isla falanqeeya qaabka noloshoodu tahay . u qaata laba arday oo tusaale ah si ay u falanq eeyaan
- ◇ Ugu dambaynna u ogolaada ianay soo jeedi yaan aragtiyadooda.
- ◇ Idinka oo markaa qaadanaya talaabooyinka loogu tala galay daryeelka.

- ◆ In la horumariyo bulshada iyo dhaqaalaha iyada oo la hagaajinayo nolosha duqayda dhalinyarada iyo caruurta.

Hawl-galka 4.5

Sameeya laba kooxood oo taageeraya

- b Guurka oo dib loo dhigo
- t Waxbarashada dhediga (dumarka)
- 1 Ka sameeya isla falanqayn faaiidooyin kooda iyo faaiido darooiyinkooda.
- 2 Ka xusha koox ka mid ah labada kooxood hana soo saarto warbixin ay heshiis guud ku gaadheen kooxcdu

III *Doorka ay dhalinyaradu ka qaadan karaan siyaasada dadwaynaha iyo yaraynta saboolnimada*

Waayahan dambeba doorka ay dhalinyaradu ku leeyihiin gacan ka geysashada dhismaha iyo horumarka dalka Itoobiya waa mid la wada ogsoon yahay. Dawlada Jamhuuriyada Dimuqraadiga Federaalka Ee Itoobiya waxay ahmiyad wayn siisay shaqaalaysiinta dhalinyarada si ay uga qayb qaataan mashaariicda dalka lagu horumarinayo, maadaama ay yihiin da'da ugu firficoon dhalinyaradu ee ka qayb qaadan karaan xaga horumarka, waxaa ka markhaati kacaya kaalinta muuqata ee ay ka qaadanayaan la dagaalanka cudurka halista ah ee HIV/AIDS ka.

Sheeko gaaban

Istiratajiiyadaha Dadka ee Shiinaha

Shiinuhu waxay hirgeliyeen barnaamijkii ugu adkaa dunida ee qorshaynta qoyska. Sannadkii 1954kii tirada dadka ee shiinaha waxay ahayd 600 milyan waxayna arintaasi dhalisay in dawladii shiinaha cadaadis wayni kaga yimaado quudinta dadka faraha badan iyo khayraadyada kaleba. sidaa awgeed dalka shiinaha barnaamijkii ugu horeeyay ee qorshaynta qoyska gaar ahaan xakamaynta dhalashada wuxuu u qabsoomay sannadkii 1956kii, barnaamijkii labaadna sannadkii 1964kii iyo barnaamijkii saddexaad oo ay dhaqan geliyeen sannadkii 1970kii iyaga oo ku guulaystay habka kala dheeraynta caruurta hal-ku dhegooduna wuxuu ahaa qoyskiiba hal-ilmu (cunugo).

Kadib badaalo badan oo ay dawlada shiinuhu ku xaqiijinaysay hir gelinta barnaamijka qorshaynta qoyska iyada oo adeegsanaysa cudud dhaqaale iyo cadaadis bulsho ayaa u suuro geliyay inuu qoys kasta haysto hal ilmo oo keliya. Ururada ay ka midka yihiin sanduuqa maal gelinta u qaabilsan ee qaramada midoobay ayaa ku amaantay shiinaha siyaasada xakamaynta dhalashada ee shiinaha. Sannadkii 2007dii saamiga dhalashada shiinuhu hoos ayay u dhacday

oo gaadhay ilaa $\frac{12}{1000}$ (kunkii qofba toban iyo laba ayaa ahayd caruur dhalatay)

halka ay sannadkii 1966kii ka ahayd $\frac{45}{1000}$ (Kunkii qofba Afartan iyo shan ayaa ahayd caruur dhalatay)

Hawl-galka 4.6

- 1 Waxa aad tagtaa xarunta caafimaad ee kuu dhow, adigo oo u kuurgelaya haddii ay jirto hooyo ku xidhan xarunta oo ku dhaqanta qorshaynta qoyska oo joogto ah, kadib warbixin yar oo kooban ka soo qor.
- 2 Waxaad booqataa xarunta xaafadda ee kuugu dhow, masuuliyiinta halkaas kuu sugan, adiga oo waydiinaya tirada dadka degen xaafada.

Gacan ka geysashada hoos u dhigida saboolnimada

Waa maxay saboolnimadu? Qofkee baa la odhan karaa waa sabool? Inkasta oo ay adag tahay in si fudud loo sharaxo sabool, haddana qaar ka mid ah aqoonyahada

ku xeel-dheer saboolnimadu sida ay ku qeexeen aan soo qaadano, waxaa ka mid ah: saboolnimadu waa caydhnimo u horseeda dadka nolol cidhiidhi ah. Saboolnimadu waa marka ay dadkuu waayaan nolosha dhabta ah ee ku dhisan arimahan hoos ku xusan:

- *Xulashada*
- *Ku raaxaysiga heer-nololeedku u saamaxayo.*
- *Sharafka*
- *Is-sharfida, is-xaqdhawrka iyo ixtiraamka dadka kale .*

Inkasta oo qeexitaanadu ay intaas ka badan yihiin, hadana waxaa jira aragtiyo kala duwan oo cadaynaya saboolnimada ka jirta dalal ka tirsan qaarada Aasiya iyo dalalka Afrika ee saxaaraha ka hooseeya waxaana ka mid ah:

- *Dhul, xoolo iyo qalabka beeraha la'aanta*
- *Kawo aan awoodi karin inay meydhooda aasaan*
- *Kawo aan awoodi karin inay caruurtooda u diraan u diraan dugsiyada*
- *Haysta guryo aad u liita.*
- *Caruurtooda ka dhigta shaqaale .*
- *Ogolaada shaqada aqoonsiga hoose leh.*

Saboolnimada sida ay u arkaan shaqsiyaal kala duwan

"Saboolnimadu waa gaajo kugu hesha meel cidlo ah oo aan laga baxsan karin, saacadaha maalintuna kugu noqdaan kuwo badan oo dhaadheer, adiga oo ah qof aan waxna qorin, waxna akhriyin" waxaa tiri hooyo u dhalatay dalka guyaana

"Hantidu waa mid sida Bustaha aynu huwano oo kale ah, saboolnimaduna waa qof bustihii laga qaatay. Hay'ad aan dawli ahayn oo reer Bootuswaana ah.

"Saboolnimadu waa mid aan laga gudbayn ilaa iyo inta uu hab nololeedku horu-kac samaynayn" Qaxooti ka soo jeeda dalka Aserbajaan

Waa maxay kaalinta ay dhalinyaradu ka qaadan karaan hoos u dhigida saboolnimada Itoobiya?

Sidoo kale qodobadii la dagaalanka HIV/AIDS - ka iyo ka qayb qaadaashadii siyaasada dadwayne ee heer qaran, si la mid ah ayay kaalin muhiim ah ka qaadan dhalinyaradu dhinaca yaraynta saboolnimada iyaga oo karaan isugu xirnaan kara:

- *Urur is caawiya,*
- *Ururo kala duwan oo dhaqaale,*
- *Ka qayb qaadashada shaqo ee horumarineed ee magaalooyinka iyo miyiga,*
- *Gacan ka geysiga nidaamka dayn qaadashada,*
- *Samaynta bahwadaagnimada iyo abuurida isticmaalida sharciga ah ee hay'adaha daynta bixiya.*

4.2 XUQUUQDA AADAMIGA IYO BADBAADADIISA

Xuuuqdu waa tixraacida xeerarka iyo shuruucda u dejisan oo looga faaiidaysanayo si la mid ah arimaha siyaasada, dhaqaalaha bulshada iwm. kuwaas oo uu qof kastaa ku doodi karo isaga oo ilaalinaya anshaxa iyo akhlaaqda suuban ee looga baahanyahay.

Sidaa darteed xuuuqdu waa ku doodista aqoonsiga shaqsi ahaaneed ee ay ka mudan yihiin bulshada iyo dawladaba.

Xuuuqda Aadamiga: Qof kasta wuxuu xaq u leeyahay inuu si xor ah u noolaado, u raaxaysto, hanti u yeesho waana xuuuq aas'aasi ah oo caalami ah.

4.2.1 Jinsiga

Hawl-galka 4.7

Sida caadiga ah haweenka Itoobiya waxaa loola dhaqmi jiray sidii wax raga ka hooseeya. Laakiin haweenku aragtidan aad bay uga soo horjeesteen. Had iyo jeerna ay sare uqaadaan qodobka sinaanta

- 1 Waa maxay ra'yigaaga waxa aad ku doodaysid?
- 2 Maxaa saamayn ku leh kala duwanaanshaha raga iyo dumarka ?

Sinji	Jinsi
<ul style="list-style-type: none"> ◇ Waa muuqaalada dabiiciga ah ee kala duwanaanshaha lab iyo dhedig ◇ Waa kala duwanaansho noole ahaaneed oo u dhexeeya labka iyo dhediga. ◇ Ahaanshaha lab ama dhedig oo ah mid dabiici ah oo aynaan bedeli karin. 	<ul style="list-style-type: none"> ◇ Waa muuqaalada bulsheed waxayna sharxaan dabeecadaha iyo hab-dhaqanka ee labka iyo dhediga ◇ Waxaa go'aamiya bulshada ◇ Waa saamaynta xidhiidhka dhaqan diin iyo arimaha dhaliya isu ekaanshaha bulsho.

Waa sababta keentay jinsigu in haweenku ay noqdaan kuwo salka laga baabiiyo loona tixgeliyo sidii wax ay bulshada ugu liitaan (diciifsan yihiin)

Hawl-galka 4.8

U kala saara xaaladahan soo socoda idinka oo u eegaya jinsigooda ama qodobada sinjigooda

- ◇ Waxbarashadu waa mid aan u qalmin haweenka Itoobiya
- ◇ Ragu waxay leeyihiin shaarubo halka ay dumarku ka leeyihiin naaso waawayn
- ◇ Waa masuuliyad saaran in ay dumarku nuujiyaan oo ay xanaaneeyaan caruurta
- ◇ Nooca dharka waa mid loogu tala galay labka iyo dhediga
- ◇ Nooca shaqo labka ama dhediga midkood waa in uu ka shaqeeyaa
- ◇ Nooca goobta la rabay wayku sugnaanayaan waa mid laga helo bulsho kasta oo lagu siiyo

Hababka gacan ka geysan kara sinaanta jinsiga

- *In haweenka lagu dhiiri geliyo inay ka qayb qaataan barnaamijyaada horumarinta dalka.*
- *Damaanad qaadka xuquuqda haweenka ee dastuurka iyo xeerarka qaranka.*
- *La dagaalanka dhaqamada takoornimada iyadoo loogu gudbinayo war baahinta*

In haweenka la siiyo waxbarasho u furan awoodna loo siiyo inay xubno badan ku yeeshaan laamaha dawlada

Sinaanta jinsiga

Waxaa loo tixraaca si isku mid ah xaga fursadaha, xaga khayraadyada, xaga xuquuqaha iyo sinnaanta masuuliyad wadaaga iyadoo aan loo kala eegayn sijiga shaqsiyaalka.

Sida aynu la wada socono dastuurka Jamhuuriyada Dimuqraadiga Federaalka Itoobiya qodobkiisa 35^{aad} wuxuu mudnaanta siinayaa sinnaanta:

- *Wixii ku saabsan adeegsiga xuquuqaha iyo daryeelka lagu xusay dastuurkani, waxay haweenkuna raga la leeyihiin xuquuq siman*
- *Iyada oo la tixgehnayo yasidii iyo taariikahdii dhaxalka u noqotay haweenka si loo helo sixitaan arintaas la xidhiidha. Waxay haweenku xaq uyeelanayaan inay helaan talaabooyin taageero dheerad ah oo ay kaga faaiidaystaanayaan hadafka talaabooyinkaas.*
- *Haweenku waxay xaq u leeyihin inay hantaan mulkiyaan, maamulaan, kormeeraan, adeegsadaan hantidana bedeli karaan*

Wuxuu si la mid ah isla wakhtigaas uu dastuurku awoodu siinayaa in haweenka la siiyo mudnaanta uu damaanad qaaday dastuurku . Jinsigu wuxuu ku salaysan yahay qayb-qaybinta shaqaale oo ayku guulaysatay Itoobiya wuxuu ahaa midaamkii ku salaysnaan jiray maamulka raga.

Sheeko gaaban

In badani ma aaminsana in ay haweenku leeyihiin karti la siman raga. Daraasadani waa mid lagu cadaynayo fikradaa khaldan haween dhawr ah ayaa wakiilo ka noqday oo bedelay kana qaatay doorarka siyaasadeed oo ay ka mid ahay Sinadhu Gebru oo u adeege ka noqotay baarlamaanka

Dr. Sinadhu waxay ahayd haweenaydii ugu horaysay ee awood u yeelatay waxbarashada casriga ah waxbarashadeedi Itoobiya ka sokow dalka dibadiisana wax ku soo baratay waxay dalka Iswiserlaand ku soo qaadatay shan sanno oo

waxbarsho heer Dhigrii ah markii ay dalka ku soo laabatayna waxay noqotay oo ay kaalin muuqata ka qaadatay dhinaca siyaasada markii ay go'aansatay in ay u tartanto kuraasta Baarlamaanka sannadkii 1957 kii. Doorashadeedii ugu horaysayna waxay ku guulaysatay oo ay heshay booska Af-hayeen ku xigeenka aqalka sare ee Baarlamaanka. waxaana ilaa haatan loo aqoonsan yahay qof kii dumar ah ee ugu horeeyay ee loo doorto barlamaanka Itoobiya.

Dr. Sinadhu Gebru

Daraasada

Haweenay Duuliye ah oo Itoobiyaan ah

- *Maxaad ka baranaysaa sheekadan?*
- *Miyaad aaminsan tahay in ay haweenku ka yar yihiin raga xaga u qalmitaanka?*

4.2.2 Ka hor-tagga Dhibaataada

Dhibaataada waxaa lagu xalin karaa marka ka hortag lagu sameeyo, Tusaale: wiilasha ama gabdhuu waxay ka qayb qaataan dembiyada iyada oo ay ugu wacan tahay saamaynta arrimaha qaarkood. marka ugu horaysa waxay ku dhaqmaanyar

yar fal-dambiyeedyo yaryar oo ay caadaystaan marka dambe horumariya ee loo sii maro dhaqamada kala duwan sida Aalkoolka ama daroogada. Sidaas darted waxaa ka dhasha ka qayb qaadashada dembiyada yar yar ee ka dhaca dhalin yar ada khaas ahaan falaagonimada, kharibada ama burburinta u kaska ah iyo rabshadaha kaas oo sababa khasaare ama dhaawac u gaysta hantida dadka. Ku xadgudubka ama si xun u isticmaalka daroogadu (maandooriyuhu) waa kelmada ku taxaluqda isticmaalka la caadaystay ee aalkoolka (khamriga) iyo Buuriga (sigaarka) sidoo kale xataa nuugista qaaca batroolka

Hawl-galka 4.9

Ma qiyaasi (malayn) kartaa sababaha dhaliya fal dambiyeyadan?

Xaaladaha dhalinyarada ku kalifa inay ku kacaan falal dembi

Waxaa la aaminsan yahay xaaladaha ku kalifa inay dhalinyaradu ku kacaan falaldembi inay ka mid yihiin:

- *Ciqaabid iyo dabagal la' aanta dawlada*
- *Markii ay raacaan si ula kac ah dad shisheeye ah oo cadow ku ah dalka*
- *La 'aanta waalid xakameeya oo ku filan*
- *Ka rajo dhigista ay sababtay fursada shaqo oo xadidan*
- *Ku fashilaada dugsiga*
- *Korodhka aalkoolka iyo maandooriyeyaasha oo ay heli karayaan*
- *Saboolnimada iyo maamul suuban la' aanta*

Ka fogaanshaha dembiyada ka dhaca dhalinyarada talaabooyinka lagu yarayn kara waxa ka mid ah:

- *Markii uu jiro qorshe ku talo gal ah oo ku aadan kuwa dambiyada samaynaya.*
- *Waxaa loo baahan yahay isku dhawida talooyinka ka soo yeedhaya guriga, dugsiga, masaajidka, kaniisada, bulshada rayadka iyo kuwo kale ee wacyi gelinta. Dhalin yarada oo loo habayncayo naadiga wiilasha, madadaalo, ururo samofaleed iyo ururo dhalinyarada loo marayo*
- *Bulshadu waa inay qaybteeda ugu muhiimsan ee la taaban karo ka qaadata*

- *Bulshadu waa inay waxqabad dhab ah.*
- *Muwaadiniintu waa inay warbixin ka siiyaan ku saabsan dembiyada waaxda Booliiska Dagaanka.*

4.3 BARNAAMIYADA ISKAASHI

I *Ururka Jamciyada Quruumaha ka Dhaxaysa*

Ururkan waxaa la aas' aasay sannadkii 1945kii, kadib dhamaadkii dagaalwaynihii labaad ee dunida. Ururka Jamciyada quruumaha ka dhaxaysa waa urur caalami ah oo ay xubno ka yihiin dhamaan waddamada xorta ah ee dunidu.

Xubnaha ka tirsan waa kuwo u hogaansan xeerarkan soo socda:

- *Ururku waa mid ku salaysan sinaanta dawladnimo ee dhamaan xubnaha ka tirsan*
- *Si loo xaqiijiyo dhamaan xuquuqahooda oo idil waxtarkana u leh waa ka mid noqoshada xubnaha ururka jamciyada quruumaha ka dhaxaysa, xubnihi waxay u gudan doonaan waajibaadyadooda si ay daacadnimo ku dheehan tahay.*
- *Dhamaan xubnuhu waxay u dejin doonaan muramadooda caalami habab nabadeed.*
- *Dhamaan xubnuhu waxay ka waan toobi doonaan xidhiidhadooda caalami inay u adeegsadaan xoog ka soo horjeeda waddan kasta*
- *Dhamaan xubnuhu waxay siin doonaan Q.M. kaalmo kasta oo ka qayb qaadan kara xoojinta ama adkaynta nabada iyo amniga caalamka .*
- *Ururku wuxuu xaqiijin doonaa in waddamada aan ka tirsanayn inay ku dhaqmaan una hogaansamaan xeerarkan.*
- *Q.M ma faragelin doonto arimaha gudaha ah ee waddan kasta gaar ka u ah.*

Ujeedooyinka ururka jamciyada quruumaha ka dhaxaysa waxaa ka mid ah:

- *Adkaynta amniga caalamka.*
- *Horumarinta xidhiidhka saaxiibtinimo ee waddamada dhaxdooda oo ku salaysan is ixtiraam xeerka xuquuqda sinaanshaha dadayawga.*
- *Ka guul gaadhida calamiga ah ee xalinta dhibaatooyin. dhaqaale bulsho, dhaqan iyo binaadaminimo*
- *In laga dhiga xarun ku haboonaanshaha dhaqdhaqaaqyada waxqabad ee waddamada si loo gaadho wax wadaagista dhamaadka*

II Hay' adaha gaarka ah ee ururka Jamciyada quruumaha ka dhaxaysa

waa ururada loo aasaasay inay ka shaqeeyaan ujeedo cayiman laguna sameeyay heshiisyo dawladeed. Qaar ka mid ah waa kuwan:

- **Hay'ada shaqaalaha caalamka (ILO)** in si balaadhan loo horumariyo xaaladaha shaqaale, sare u qaadida shaqaale wax soosaar leh, iyo horumarinta bulsho heer nololeed keeda sare loo qaado
- **Hay'ada cunnada iyo beeraha (FAO)** hadafkooda ugu wayni waa tirtirida gaajada qiyaasta dunida
- **Hay'ada waxbarashada, sayniska iyo dhaqanka Q.M (UNESCO):** Waxaa la aasaasay 1946 kii si loo dhiirigeliyo wadashaqaynta waddamada dhexdooda meelaha waxbarashada, sayniska, dhaqanka iyo isgaadhsiinta.
- **Ururka caafimaadka aduunko (WHO):** wuxuu isku duubaridaa maalgelina ku sameeyaa barnaamijyada daryeelka caafimaadka. ku dhawaad waddan kasta oo dunida ah. Wuxuu ka shaqeeyaa yaraynta cudurada aadmiga.
- **Hay'ada lacagta aduunka (IMF):** waa ururka dhaqaalaha caalamka ujeeddadiisuna ay tahay in sare loo qaado ganacsiga dunida.
- **Bangiga horumarinta iyo dhismaha caalamka (IBRD):** ujeeddoyinkiisa ugu wayn ee bangiga waa in gacan laga siiyo dib u dhiska iyo horumarint awaddamada katirsan una shaqaysa. xaga amaalgelinta lacagta adag ee mashaariicaha oo looga dan leeyahay wax soosaarka. In sare loo qaado maalgelinta qalaad ee gaarka looleeyahay oo ay ujeeddadooda wax soosaar ku fulinayaan lacag ay iyagu iska leeyihiin
- **Ururka ganacsiga Dunida (WTO):** waa urur caalami ah kaas oo lagu taageeray warbixinadiisii ku saabsanaa shuruudaha xeerarka ganacsiga iyo xeer (nidaam-maamuleedkaha). Itoobiya waxay ka codsatay ururka (WTO) in loo ogolaado ka mid noqoshada dhawaan.

4.4 CAALAMIYAYNTA

Marka uu casharkani dhamaado kadib ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Garwaqsaan fikrada caalamiyanta,
- Aqoonsadaan fursadaha iyo isbedelada khuseeya ganacsiga, xorta iyo dhaqanka.

Miyaad taqaanaa ereyga ama fikrada caalamiyaynta? Miyaad dareensan tahay sida uu caalamka uga dhigayo hal tuulo?

Qeexitaan:

- caalamiyayntu waa koritaanka isku keenida qaaradaha kala duwan ee dunida,
- caalamiyayntu waa erey qeexaya soo if-baxa bulsho caalami ah oo wadaagta xagdhaqan, dhaqaale, siyaasad iyo dhacdooyinka dunida,
- caalamiyayntu waa kobcinta dhaqaalaha siyaasada Tignoolojiga, dhaqanka i.w.m. waxayna isku xidhaa shaqsi ilaa heer dhamaan dalalka dunida oo dhan ah.

Inkastoo dadka intiisa badan ay sii wataan inay ku noolaadaan qaran keliya, iyaga oo si dhaqan ahaaneed, qalab ahaaneed iyo cilmi nafsii ahaaneedba mashquulsan yihiin la noolaanshaha dadyawayna abidkood ka hor ayna la noolaan jirin ee waddamada kale .

Hawl-galka 4.10

Is bar- bardhiga iyo is – diidmada Dunida iyo Tuuladiina

- ◇ Sheeg gaadiidka isgaadhsiinta ee ugu xawaaraha dheer magaaladiina?
- ◇ Adiga oo adeegsanaya ereyada loo adeegsaday qeexida caalamiyaynta ka fikir kuwa faaiida kuu leh?

Fursadaha caalamiyaynta ee gannacsiga, dhaqanka iyo xogta

khabiiri badani waxay caalamiyaynta ku asteeyaan horumarinta isgaadhsiinta, gaadiidka iyo tignoolojiyada xogta. Horumarada ay aadamigu ka sameeyeen waxyaabaha inagu xeeran waxay awood u siiyeen in waddamada dunidu sidii dad tuulo wada degan la isaga war-qabo kale waddamada dunidu waxay heli karaan in ay ogaadaan wax kasta oo jira xogtaas oo loo marayo Internetka. Qiimaha ugu jaban leh, dadku ay ka baari karaan bogga internetka xogta ay doonayaan – wakhtiga ugu gaaban safar la' aan iyaga oo meelna ukian.

Marka laga yimaado kuwaas oo dhan, caalamiyayntu waxay keentay fursadahan:

- *isticmaalka Taleefanada in ka badan 80%*
- *Ka saarida waxyaabaha gacan ku samayska ee aasnaa mudada dheer ee meelaha u dhaxeeya waddamada*
- *Samaynta ganacsi u koraya in ka badan toban laab*
- *Soo if bax dhaqan aduunyo*

Caalamiyantu isbedelada ay ku keentay ganacsiga dhaqanka iyo xogaha/warbaahinta

Dhaqaaleyahano badani waxay aaminsan yihiin in la baabiiyay caqabadihii ganacsiga lana kordhiyay dhaqdhaqaaqa xorta ah lacagaha culus ee ka talaabaya xuduudaha ee noqday cidhiidhiga dakhliga fiican ee ka soo gala farqiga kala duwanaanshaha ee u dhexeeya waddamad hodanka ah iyo kuwa saboolka ah. Tani si guud ahaaneed uma dhicin. Taas bedelkeedii,

- *Saamiyada saboolnimadad oo korodhay waddamada soo koraya marka laga reebo Shiinaha iyo Hindiya*
- *Faaiidooyinka ugu badan waxaa ka hela dalalka horumaray markii loo eego dalalka saboolka ah.*
- *Cudhurada halista ahi waa caqabadaha caalamiyaynta.*

Shiinaha iyo Hindiya waa laba dal oo ka faaiidaystay caalamiyaynta

Tusaale:

- *2003 dii cudurka dilaaga ah ee ku dhaca sanbabada ee loo yaqaano (SARS) oo ka soo jeeda asalkiisu shiinaha oo si degdeg ah ugu baahay dunida caafimaadkana halis ku ah.*
- *Faafitaanka ama fiditaanka HIV/AIDs ee sida degdega ah ugu fidaya dunida gaar ahaan Afrika, Hindiya, Shiinaha Indooniishiya i.w.m.*
- *Dadka oo cabsi wayn ka qaba isbeedelada ku dhacaya dhaqa.*
- *Waddamada xorta ah ee aan weli horumarin waxay ka baqayaan halista waddamada horumaryay ee dhinaca go'aanka arimaha caalamiga ah*

GUNAANADKA CUTUBKA

- ❑ 1960kii kadib dunideena waxaa soo food saaray dhibaatooyin caafimaad iyo dhaqaale taas oo ay beesha caalamku ku kala duwan yihiin darajo ahaan.
- ❑ Dhowaanahan HIV/AIDS, korodhka degdega ah ee dadka, saboolnimada, ku xad-gudubyada xuquuqaha aadmiga waxay noqdeen kuwa xagahore kaga jira arimaha dadwaunaha.
- ❑ Arimahani waa kuwa halis badan waddamada soo koraya siiba, dalalka ka hooseeya saxaaraha Afrika.
- ❑ Itoobiya waa mid ka mid ah dalalka ka hooseeya saxaaraha Afrika ee ay haysatyo dareenka xanuunka badan ee dhibaatan aadka u daran ee HIV/AIDS.
- ❑ Siyaasada iyo istiraatiijiyada ay Itoobiya hoos ugu dhigayso yaraynta saboolnimada iyo dhibaatan waa mid.
- ❑ Muuqaalada kale ee dhowaanahan itoobiya welwelka ku haya waa sida caalamiyaynta oo kale.
- ❑ caalamiyayntu waxay yeelatay aragtiyo kala duwan. waxaa jira qaybo muujinaya fursadhooda loogu talagalay wadamada dunida.
- ❑ Waxaa lidkeeda ah, ah sare u qaadida tignoolajiyadaha iyo fursadaha aalaaba caalamiyaynta oo sii kordhinaya farqiga u dhexeeya dalalka hodanka ah iyo dalka saboolka ah iyo xataa halista dawladnimo ee waddamada saboolka ah

LAYLISKA GUUD EE CUTUBKA

- I *Weedhahan soo socda ku qor tii run ah "Run" haddii ay been tahayna "Been"***
- 1 Caalamiyantu waa mid uu dal waliba aqbalay in si siman looga faaiidaysto.
  - 2 caalamiyayntu waa midka dhalatay farqiga u dhexeeya waddamada horumaray iyo waddamada soo koraya.
  - 3 Falal-dambiyeedyada yaryar ee ay ku kacaan dhalinyarada dalalka Afrika ee ka hooseeya saxaaraha ka mid ma'aha arimaha dadwayne.
  - 4 Cudurka halista ah ee HIV/AIDS-ku waa mid la isugu gudbin karo salaan.

II Ka dooro jawaabta saxda ah

- 1 Qaybtee buu cudurka dilaaga ah ee HIV/AIDS ku sida xun u saameeyay
- B Kaariibiyanka
  - T Waddamada carabta
  - J Dalalka Afrika ee saxaaraha ka hoo seeya
  - X Simbaabwi
- 2 Waa dalkee dalka uu sida aadka ah cudurka HIV/AIDSku faraha baas ku hayo ee kamid ah dalalka Afrika ee saxaaraha ka hooseeya
- B Jamhuuriyada koonfur Afrika
  - T Bootiswaana
  - J Afrika inta saxaaraha ka hoosaysa
  - X Simbaabwi
- 3 Dhamaan kuwan soo socda waa ka mid siyaabaha la isku qaadsiiyo fayraska HIV marka laga reebo
- B Galmada xaaraanta ah
  - T Dhiiga la isku shubo
  - J Wadaagida qalabka yaryar sida: irbada, makiinada i.w.m
  - X Salaanta gacan qaadka ah
- 4 Istiraatiijiyadaha ay Itoobiya u dejisay xakamaynta tirada dadka ee xawliga ku socota waxaa ka mid ah
- B Sare u qadista u samafalka dadka
  - T Tixgelinta haweenka
  - J Qorshaynta qoyska
  - X Dhamaan
- 5 Kaalinta ay dhalinyaradu ka qaadan karaan la dagaalanka cudurka HIV/AIDS ka waa
- B Daryeelista dhibaneyaasha
  - T Ka dheeraynta daryeel
  - J Dhawrsoonanta
  - X B iyo J waa sax

- 6 Kuwan soo socda keebaa ka caawin kara Itoobiya koritaanka xawliga leh ee tirada dadka.
- B Guurka degdega ah
  - T Yaraynta Dhalmada
  - J Dhiiri gelinta kala saraynta
  - X Wax-barida HAweenka

III *Buuxi meelaha bannaan*

- 1 Labada dal ee Aasiya ee ka faaiidaystay caalamiyayntu waa _____ iyo _____ .
- 2 Xuquuqda aadamiga waxaa ugu muhiimsan xuquuqda _____ iyo _____ .
- 3 Barnaamijkii ugu horeeyay ee uu shiinuhi fuliyo ee yaraynta dhalmada wuxuu bilaabay sannadkii _____ .
- 4 Mid ka mid ah waxyaabaha waxyeelada u geysta wooda xamilka ee deegaanka waxaa ka mid ah _____ .
- 5 Tirada CD₄ ee qofka caadiga ah waa inta u dhaxaysa _____ .

IV *Ka Jawaab Su'aalahaan*

- 1 Maxay tahay sababta ay dhalinyaradu muhiimka ugu yihiin la dagaalanka cudurka HIV/AIDS ka?
- 2 Magacaw xuquuqaha loo aqoonsaday xuquuqda Aadamiga iyo Dimuqraadiyadaba?
- 3 Sheeg laba ka mid ah falal-dambiyeedyada yaryar ee ka dhaca dhalinyarada?
- 4 Waa maxay sababta ay waddamada soo koraya uga cabsi qabaan caalamiyaynta?

CILMIGA BULSHADA

BUUGGA ARDAYGA

Fasalka 8^{aad}

ISBN 978-99944-2-120-6

JUMHURIYADA DIMOQRAADIGA FADARAALKA EE ITOOBIYA
WASAARADDA WAXBARASHADA

Birr 68.00